

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНИХ МОДЕЛЕЙ БІБЛІОТЕЧНО-ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОРИСТУВАЧІВ З ВАДАМИ ЗОРУ

Литвин Аеліта Василівна

Кандидат історичних наук, доцент кафедри соціальної роботи Білоцерківського інституту економіки та управління Університету “Україна”. 09100, Київська область, м. Біла Церква, 2-й Комсомольський пров., 42. Тел. (04463) 3-23-71. e-mail: A-elita @ukr.net

У статті здійснено аналіз та узагальнення досвіду зарубіжних моделей бібліотечно-інформаційного обслуговування користувачів з вадами зору.

В статье проведён анализ и обобщён опыт зарубежных моделей библиотечно-информационного обслуживания пользователей с дефектами зрения.

Analysis and generalizing of experience of the foreign models of library and informational usage of readers with sight defects.

Ключові слова: бібліотечно-інформаційне забезпечення, користувачі з вадами зору, інваліди за зором, спеціалізовані бібліотеки для сліпих, література у спеціальних форматах, озвучена література, брайлівська література.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Спеціалісти всього світу визнають необхідність формування системи інформаційної підтримки людей з обмеженими можливостями на основі укріплення зв'язків і розвитку співробітництва між усіма зацікавленими організаціями. Об'єднання і координація зусиль, що здійснюються в багатьох країнах бібліотечними асоціаціями, некомерційними організаціями, бібліотеками, спеціальними видавничими центрами, громадськими організаціями інвалідів дозволяють знаходити інноваційні методи вирішення соціальних проблем.

Актуальними напрямками такого співробітництва стали розширення і покращення умов обслуговування спеціальних категорій користувачів, підтримка грамотності і доступності освіти, використання нових адаптивних інформаційних технологій, залучення читачів з вадами зору до культури пошуку і отримання інформації в мережі Інтернет.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світі існує багато моделей, форм і систем бібліотечного обслуговування, які залежать багато в чому від історично-культурних і національних традицій, кількості інвалідів, їх соціального статусу. Є

країни, як зазначає Г. Диянська у монографії „Библиотеки для слепых за рубежом”, де переважають спеціальні бібліотеки, які належать спілкам сліпих, благодійним організаціям або приватним особам, в інших — державні [3]. У деяких країнах бібліотечне обслуговування сліпих та слабозорих здійснюють лише публічні бібліотеки, а в деяких одночасно і спеціалізовані, і публічні.

Аналізуючи матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Библиотеки, обслуживающие людей с ограничениями жизнедеятельности, и общественный сектор на пути к социальному партнерству” [1], можна сказати, що Північна Європа має тенденцію до розвитку бібліотек, що підтримуються національним урядом. В основному, це бібліотеки, які мають найкраще фінансування. Так, наприклад, у Нідерландах існують державні агенції, що розглядають заявки тих, хто потребує допомоги і стежать за їх забезпеченням. Існують і реабілітаційні центри, які допомагають людям, що нещодавно втратили зір, набуті навичок у користуванні тифлотехнікою. Організації сліпих та слабозорих також стимулюють уряд до надання цій категорії населення необхідної допомоги.

Те саме ми можемо сказати і про Скандинавські країни, в яких бібліотеки для сліпих фінансуються державою. У Данії бібліотека для сліпих може впливати на формування нових бібліотечних законів і має систему, в якій публічні бібліотеки є проміжною ланкою між читачами з вадами зору і централізованим забезпеченням літературою.

Якщо ознайомлюватися з бібліотечною справою в країнах Південної Європи, то можна звернути увагу на зовсім іншу систему обслуговування читачів з вадами зору. На відміну від північних країн, де, як ми бачимо, підтримка здійснюється на державному рівні, тут, як правило, не існує фінансованих державою спеціалізованих бібліотек. До таких країн можна віднести Іспанію, Францію та Італію.

Формулювання цілей статті (постанова задач). Метою статті є здійснення аналізу та порівняння зарубіжних моделей бібліотечно-інформаційного забезпечення користувачів з вадами зору.

Метою статті є дослідження організації та розвитку спецбібліотек у пострадянських країнах, які так само як і Україна нещодавно почали розвиватися самостійно та обрали шлях до Європейської інтеграції. І не менш важливим є

розгляд та аналіз системи бібліотечного обслуговування людей з вадами зору на прикладі економічно та соціально розвинутих країн.

Для досягнення мети нами були використані такі методи, як: аналіз наукової літератури, узагальнення результатів досліджень інших авторів, метод порівняння.

Російська модель. Спецбібліотеки для сліпих у Росії першочергово створювалися як соціальні інститути, діяльність яких була направлена на надання допомоги інвалідам за зором з метою їх соціальної інтеграції у суспільство. А.Макеєва, директор РДБС (Російська державна бібліотека для сліпих) зазначає, що на основі державної мережі спеціальних бібліотек склалася стабільна система бібліотечно-інформаційного обслуговування інвалідів за зором, що охоплює 72 спецбібліотеки [6, с.921].

Їх інформаційні ресурси, у своїй більшості, складають видання у спеціальних форматах, які доступні сліпим читачам. Спецбібліотеки Росії, маючи достатній рівень, використовують в інформаційному забезпеченні користувачів сучасні тифлотехнічні допоміжні засоби, у тому числі адаптивні, що забезпечують їх роботу в електронній системі та у мережі Інтернет.

Будучи державними, вони залишаються найбільш доступними для інвалідів, забезпечуючи їм гарантійний безкоштовний набір послуг, включаючи роботу з використанням сучасних засобів доступу до інформації.

Спецбібліотеки для сліпих у Росії очолює Російська державна бібліотека для сліпих, до складу якої входять науково-методичний та науково-дослідний центри. Вона посідає вагомe місце серед найбільших спецбібліотек для сліпих у Європейських країнах.

Діяльність спецбібліотек для сліпих в Росії об'єднує в собі ряд напрямків, що забезпечують їм статус центрів, які здійснюють нові форми роботи. Розвиваючись як центри інформації, реабілітації, освіти та дозвілля, бібліотеки залучають до числа своїх користувачів все більшу кількість молоді.

Останніми роками значно зріс попит на освітні послуги. Бібліотеки допомагають батькам у підготовці дітей з проблемами зору до школи та навчальної діяльності. У деяких бібліотеках організовано навчання пізньоосліплених читанню та письму за системою Брайля. При бібліотеках працюють гуртки, в яких читачі різної

вікової категорії оволодівають іноземними мовами. На їх базі створюються навчальні посібники, закупаються та використовуються комп'ютерні мовленнєві курси.

Останнім часом для російських бібліотек актуальним є питання корпоративної взаємодії, що передбачає інформаційне забезпечення регіональних бібліотек в галузі тифлології. Цей напрям здійснюється за допомогою Інтернет-портала спеціальних бібліотек для сліпих, електронної пошти. [10, с.43].

Аналізуючи організацію бібліотечної справи для користувачів з вадами зору в Росії ми дійшли висновку, що даним питанням опікується держава на належному рівні, що безумовно якісно відображається на даному процесі.

Латвійська модель. В.Геркена, бібліотекознавець, аналізуючи модель обслуговування читачів з обмеженнями життєдіяльності у Латвії, зазначає, що у зв'язку із все більшою інтеграцією латвійських бібліотек у систему бібліотек Європи, все популярнішими стають міжнародно визнані вимоги діяльності бібліотек, європейські стандарти і основні напрямки їх роботи. У своїй діяльності латвійські бібліотеки керуються документами ЮНЕСКО, ІФЛА, Євросоюзу та Євроради у галузі бібліотек [2, с.1045].

Користувачів з вадами зору обслуговує Латвійська бібліотека для сліпих та її філії по всій Латвії. В національній державній програмі „Культура”, у підпрограмі „Библиотеки”, окреслені основні цілі, задачі і заходи розвитку бібліотек Латвії до 2010 року. Однією із проголошених цілей даної програми є: „оптимізувати мережу бібліотек, що дасть можливість їх читачам користуватися бібліотечними послугами, у тому числі, ресурсами Інтернету, незалежно від статі, віку, раси, національності, фізичного стану, місця проживання, місця знаходження та інших факторів; а також встановити відповідне обладнання для людей з обмеженнями зорового та опорно-рухового апаратів, щоб у державних і муніципальних бібліотеках забезпечити безкоштовне надання послуг” [2, с.1046].

У Латвії першим дослідженням стосовно аналізу та визначення ролі публічних бібліотек в обслуговуванні читачів з обмеженими можливостями був проект „Публичная библиотека в информационном обществе”, мета якого — аналіз

організації бібліотечного обслуговування різних груп населення, у тому числі і користувачів з інвалідністю.

Проаналізувавши отримані результати, які довели недостатній рівень бібліотечного обслуговування відвідувачів і забезпечення доступу до інформації, та узагальнюючи досвід зарубіжних країн, у межах проекту був зроблений висновок, що людей з обмеженими можливостями доцільно обслуговувати не тільки спеціалізованими бібліотеками, а й публічними. Участь публічних бібліотек в обслуговуванні цієї категорії читачів підвищила б статус даних бібліотек, дозволила б повернути додаткові кошти із бюджету місцевих самоуправлінь, релігійних та благодійних фондів. А найголовніше — це полегшило б життя людям, яким необхідна соціальна підтримка та реабілітація.

Литовська модель. З 1992 року, після повернення країні незалежності, бібліотека сліпих Литви стала державною бібліотекою, яка підпорядковується Міністерству культури Литовської Республіки. При бібліотеці діє інформаційний центр Європейської комісії для сліпих, який заснований на новітніх технологіях.

Важливим фактором у розвитку бібліотек, їх значенні, відіграють ініційовані Європейським Союзом і Єврокомісією стратегія та плани створення інформаційного суспільства. У Литві, як і в більшості країн, при уряді створені спеціальні інституції, а з першого півріччя 2001 року був заснований і почав свою діяльність Комітет розвитку інформаційного суспільства. Основним напрямком діяльності цих інституцій є підготовка планів розвитку національного інформаційного суспільства. Необхідно відмітити, що важливе місце у цьому процесі відводиться бібліотекам [5, с.27].

Американська модель. В американському суспільстві велике значення надається покращенню якості життя людей з фізичними вадами. Цьому сприяє низка законів, що були прийняті на федеральному та місцевому рівнях.

У США діє національна бібліотечна програма обслуговування сліпих, у рамках якої створена мережа регіональних (як правило, вони розташовані в столицях штатів) і субрегіональних (місцевих) бібліотек для людей з особливими потребами [3, с.30].

Регіональні бібліотеки підпорядковуються місцевим органам освіти і культури, бібліотеці штату або є частиною публічних бібліотек і фінансуються ними. Деякі кошти надходять із федерального бюджету на реалізацію конкретного проекту чи програми. Майже всі субрегіональні бібліотеки підпорядковуються своїм місцевим публічним бібліотекам. Національна Бібліотечна Служба для сліпих при Бібліотеці Конгресу фінансується федеральним урядом і має значне фінансування.

Усі бібліотеки США керуються у своїй діяльності рекомендаціями, затвердженими Американською бібліотечною асоціацією. Основна ідея цих рекомендацій полягає у необхідності забезпечення загальнодоступності інформації та бібліотечних матеріалів, неприпустимості дискримінації громадян через їх фізичні та психічні особливості [9]. Протягом багатьох років Американська бібліотечна асоціація є лідером у постановці та вирішенні питань стосовно покращення бібліотечно-інформаційного обслуговування громадян з психічними та фізичними обмеженнями.

Таким чином, з усього вище сказаного випливає, що саме завдяки добре налагодженій системі організації та фінансування спецбібліотек у США, користувачі з вадами зору мають можливість вільного доступу до інформації.

Фінська модель. Обслуговування людей з фізичними вадами у Фінляндії в основному здійснюється публічними бібліотеками, але Фінська бібліотека для людей з вадами зору, котра знаходиться у м. Хельсінкі — єдина спеціалізована бібліотека Фінляндії, що обслуговує інвалідів за зором [4, с.28]

У фондах бібліотеки є озвучена та брайлівська література, електронні книги та видання з рельєфними ілюстраціями, створені для сліпих та слабозорих дітей. Додатково бібліотека слугує навчально-методичним центром як для школярів початкової школи так і для студентів вищих навчальних закладів. Вони можуть користуватися зручним для них виданнями у спеціальних форматах. З 1998 року бібліотека почала видавати електронні книги з художньою і галузевою тематикою через комп'ютерну мережу. Ця послуга користується великою популярністю.

Фінська державна бібліотека для людей з вадами зору тривалий час співпрацювала зі звичайними публічними бібліотеками. Традиційно їх співпраця

полягала у забезпеченні озвученою літературою хворих, що перебували в лікарнях, будинках для літніх людей та інших закладах, де перебували люди з вадами зору.

У Фінляндії вільне та відкрите бібліотечне обслуговування розглядається як одне з основних прав кожної людини. Половина населення країни користується бібліотечними послугами. Значна кількість соціологічних досліджень громадської думки засвідчує, що бібліотеки є найпопулярнішими серед муніципальних служб.

Французька модель. У Франції все більше зосереджується увага на вирішенні проблем громадян, які мають обмеження в життєдіяльності, у тому числі і інвалідів за зором. Це зумовлено збільшенням кількості даної категорії громадян. Уряд приймає активні рішення по створенню відповідних умов для сліпих, що дало б їм можливість бути досить самостійними і вести активний спосіб життя [236, с.7].

Особливе значення приділяється наданню допомоги і заохоченню до освітнього, професійного, суспільного життя молодого покоління країни. Головну роль у даному процесі відіграє Національний інститут юних сліпих.

Особлива відповідальність за практичну реалізацію окреслених цілей покладається на ряд міністерств, у тому числі культури і комунікації. Значний внесок роблять відповідні асоціації, які помітно виділяються самостійністю, активністю, професіоналізмом, а також міжнародним визнанням.

Публічні інформаційні бібліотеки активно обмінюються досвідом обслуговування інвалідів з вадами зору. Серед них – муніципальна бібліотека з функціями регіональної у м. Монпельє. Ця нова бібліотека побудована з урахуванням безбар'єрного архітектурного доступу до неї. Обслуговування користувачів з вадами зору в ній починається прямо з входу. На спеціальному екрані комп'ютера з функцією збільшення шрифту подається інформація про розклад роботи та правила користування бібліотекою, каталоги, культурно-масові заходи. Бажаючі можуть скористатися спеціально розробленою аудіосистемою, яка з допомогою голосової інформації може виконувати супроводжувальні функції і допомагає даній категорії відвідувачів орієнтуватися в бібліотечному приміщенні. Для користування даною послугою вони можуть отримати спеціальний пристрій у будь-якому відділі бібліотеки. Всі приміщення бібліотеки оснащені спеціальними

збільшуваними телевізійними пристроями, які полегшують слабозорим читання книг та періодичних видань. Кожна зона забезпечена брайлівськими надписами.

Швецька модель. Дана модель бібліотечного обслуговування сліпих становить трьохрівневу систему [3, с.29]. Є центральна бібліотека брайлівської та озвученої літератури, що фінансується державою і підпорядковується Міністерству освіти та культури. Однією з її основних функцій є виробництво літератури у спеціальних форматах, надання інформації про останні випуски літератури. Користуючись правом безкоштовної пересилки, бібліотека відправляє поштою книги для сліпих читачів по МБА публічним бібліотекам. На регіональному і муніципальному рівнях цю категорію читачів обслуговують публічні бібліотеки, які фінансуються за рахунок регіональних і місцевих бюджетів.

Починаючи з 1980 року видача озвучених книг стала частиною бібліотечного обслуговування в системі публічних бібліотек. Вони підпорядковуються місцевій владі. Найбільші бібліотеки працюють як обласні консультаційні центри, що координують міжбібліотечний обмін і напрямок розвитку бібліотек. Така діяльність фінансується обласним бюджетом і державними грантами [8, с.31].

Тоді як озвучені книги є лише складовою частиною фондів публічних бібліотек, роботу з брайлівською літературою проводить тільки спеціалізована секція центральної бібліотеки. Але все більше читачів, які не живуть у Стокгольмі, де розташована бібліотека, звертаються до місцевих публічних бібліотек з питань забезпечення їх брайлівськими матеріалами.

Як зазначено вище, діяльність Швецьких публічних бібліотек є результатом політики держави. У структурі Швецької бібліотечної асоціації є два комітети: комітет по бібліотечному обслуговуванню людей з обмеженими можливостями та комітет бібліотек медичних закладів, які направляють і контролюють діяльність бібліотек по розширенню та удосконаленню обслуговування даної категорії читачів.

Британська модель. Аналізуючи британський досвід обслуговування читачів з обмеженими можливостями, можна сказати, що у Британії не існує єдиного джерела отримання бібліотечних та інформаційних послуг для цих читачів ні на місцевому, ні на національному рівні. Вони стикаються зі складним набором волонтерських і державних служб, кожна з яких має власну систему прийому в члени і доступу до

інформації, зі своїми завданнями та баченням засобів надання послуг, своїми власними цінами. На жаль, часто вони конкурують між собою при отриманні фінансування з одних і тих самих джерел.

Найбільш авторитетними з таких організацій є Королівський національний інститут для сліпих та Національна бібліотека для сліпих. Ці дві організації, створені з ініціативи самих сліпих, до останнього часу є основними джерелами видавництва матеріалів для читання у спеціальних форматах.

Їх діяльність доповнюють багато інших організацій добровільно-філантропічного походження, що отримали широку популярність останнім часом, у тому числі місцеві та національні озвучені газети.

Важливою особливістю є те, що розвиток цих послуг мало пов'язаний з публічними бібліотеками. Контакти на місцях були встановлені зі службами соціальної допомоги сліпим, у тому числі з соціальними службами місцевих адміністрацій, місцевих спілок сліпих і подібних добровільних організацій.

Таким чином, в даний момент соціальні служби вирішують кому і як надаються бібліотечні послуги. У результаті такої діяльності інвалідів за зором було ізольовано від місцевих публічних бібліотек, а бібліотекарі зі свого боку втратили контакт з цим особливим прошарком суспільства.

Національні агентства і публічні бібліотеки працюють відокремлено і, як правило, мало пов'язані в роботі один з одним. Тому сліпі люди не мають професійної системи бібліотечного обслуговування.

З Британської моделі ми бачимо, що без додаткового державного фінансування, яке б підкріплялося законодавчою базою, створення організованої системи бібліотечного обслуговування читачів-інвалідів значно ускладнюється.

Австрійська модель. Саме ця модель є для нас цікавою з точки зору освіти людей, що мають інвалідність. Останнім часом вісім університетських бібліотек Австрії пропонують спеціалізовані послуги для студентів з обмеженими можливостями. Вони забезпечені автоматизованими робочими місцями та оснащені брайлівськими приладами, синтезаторами мови, збільшувачем екрану монітору, сканером і пристроєм для оптичного розпізнавання символів. Чотири із них

забезпечують своїх студентів послугами по перевиданню літератури в альтернативних форматах.

Цікавим є те, що в усіх австрійських університетських бібліотеках здійснювалося навчання читачів, згідно якого вони повинні були орієнтуватися в структурі каталога без сторонньої допомоги, а також самостійно працювати з електронними комунікаційними системами.

Головним напрямом у розвитку інформаційного забезпечення студентів-інвалідів в Австрії є організація постійного центру для надання спеціалізованих бібліотечних послуг [1].

Висновки та перспективи подальшого дослідження.

Отже, здійснюючи аналіз зарубіжних моделей бібліотечно-інформаційного забезпечення користувачів з вадами зору ми дійшли висновку, що є певні чинники, що впливають на організацію цього процесу, у певних випадках сприяючи його розвитку, а в деяких уповільнюючи його.

Зарубіжні спецбібліотеки для сліпих та слабозорих розвиваються у різних напрямках. Деякі пройшли шлях від невеликих бібліотек при Товариствах сліпих до бібліотек, які входять на рівноправній основі в національні бібліотечні мережі та системи, і відомі всьому світові в галузі бібліотечно-інформаційного забезпечення інвалідів. Інші, удосконаливши процес обслуговування інвалідів за зором сучасними інформаційними технологіями та новими методами роботи з читачами, продовжують підпорядковуватися Товариствам сліпих і мають певні обмеження у подальшому розвитку. Більш активним є розвиток бібліотечно-інформаційного забезпечення користувачів з вадами зору в країнах, де дана діяльність законодавчо закріплена, що є гарантом отримання державної підтримки, фінансування бібліотечних програм, книговидання, будови і реконструкції приміщень бібліотек з метою створення безбар'єрного середовища. Законодавчі акти є основою для забезпечення прав інвалідів на отримання інформації.

Список літератури

1. Библиотеки, обслуживающие людей с ограничениями жизнедеятельности, и общественный сектор на пути к социальному партнерству: Сб. мат. научн.-практ. конф. – Новосибирск, 2002. – 60с.

2. Геркена В.Л. Обеспечение доступа к информации людям с ограничениями в жизнедеятельности // 10-я Межд. конф. „Крым 2003”: Труды конф. – М., 2003.- Т.2. – С.1045 – 1050.
3. Диянская Г.П. Библиотеки для слепых за рубежом: Аспекты обеспечения равного доступа к информации. – М.: Рос. гос.б-ка для слепых, 1996. – 193 с.
4. Диянская Г.П. Российский опыт библиотечного обслуживания инвалидов по зрению: состояние и перспективы // Научные и технические библиотеки. – 2000.- №5. – С.51-58.
5. Куолене Ядвига Новые информационные технологии для незрячих, их применение в контексте связей библиотек и третьего сектора // Библиотеки, обслуживающие людей с ограничениями жизнедеятельности, и общественный сектор на пути к социальному партнерству : Сб. мат. науч.-практ. конф. – Новосибирск, 2002. – С.26-28.
6. Макеева А.Д. Социальная роль специальных библиотек для слепых в поддержке образования незрячих в России // 8-я Межд. конф. „Крым-2001”: Труды конф. – М., 2001.- Т. 2. – С. 921- 922.
7. Недашковская Т. Забота о незрячих // Библиотечное дело. – 2004. - № 9. – С.7-10.
8. Обслуживание публичными библиотеками людей с ограниченными возможностями: Сб. мат. науч.-практ. конф. – С.-Пб., 1999. – С. 102.
9. Пашкова В. Бібліотечне обслуговування громадян з фізичними та психічними обмеженнями у США // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – К.:НБУВ., 2002. – Вип 9. – С. 648.
10. Шапошникова Н.Д. Корпоративное взаимодействие библиотек для слепых // Библиография. – 2004. - № 6. – С.43-47.
11. Ярощук В. Бібліотечне обслуговування людей з особливими потребами (Досвід бібліотек США) // Бібліотечна планета. – 2005. - № 3. – С. 10-12.